

А.Т. Сміленко

ПОСЕЛЕННЯ ЕТУЛІЙСЬКОГО ТИПУ В ПОДУНАВ'І

У статті опубліковано матеріали поселення і визначено його етнокультурну належність. Автор поділяє думку тих дослідників, які зараховують пам'ятки етулійського типу до старожитностей венедів.

Етулійську групу пам'яток (назва походить від назви с. Етулія) визначено порівняно недавно. Уперше її відкрила та дослідила на півдні Молдови наприкінці 1970-х років Т.А. Щербакова, яка картографувала близько 30 пам'яток. Їхні особливості — винятково напівземлянкові житла й обряд ямного тілоспалення, а також переважання ліпного посуду — відрізняли їх від частково синхронної їм черняхівської культури Причорномор'я, і це дало змогу виділити їх в окрему групу. Спочатку Т.А. Щербакова не інтерпретувала зазначену групу в етнокультурному плані, називаючи їх пам'ятками пізньоримського часу (III—IV ст. н. е.)¹. Згодом авторка виходячи з того, що згадана група не має місцевої підоснови, пов'язала її з переміщенням різного роду «варварів» у Подунав'ї, серед яких були і слов'яни, які під іменем «венедів» позначені на Певтінгеровій карті наприкінці III—IV ст. н. е. на лівому березі Дунаю². Раніше «венедів» у пониззі Дунаю до жодних археологічних матеріалів не зараховували.

Етулійські пам'ятки вивчала О.В. Гудкова, присвятивши їм один з розділів докторської дисертації. За даними дослідниці, до етулійських належать понад 120 пам'яток півдня Одеської обл. Більша їх частина відома за даними розвідок. На деяких досліджених поселеннях виявлено велику кількість господарських ям, але, незважаючи на значну розкриту площу, не знайдено жодного житла. Знаходячи для етулійських матеріалів аналогії в низці культур першої половини I тис. н. е. у смузі Лісостепу, О.В. Гудкова припустила, що етулійські пам'ятки належали венедам пониззя лівого берега Дунаю за даними Певтінгерових таблиць³.

Нова група дунайських старожитностей привернула до себе увагу й інших дослідників. Розглядаючи проблему розселення слов'ян у Подунав'ї, В.Д. Баран згадує нововідкриту групу пам'яток «типу Етулія» III—IV ст. у Буджакському степу, що складають, можливо, групи венедів за даними Певтінгерових таблиць у пониззі Дунаю⁴. На думку І.С. Винокура, ця група пам'яток може дати матеріал для вивчення економічних і культурних контактів населення Лісостепу та нижнього Дністра і Подунав'я II—IV ст. н. е.⁵

Оскільки етулійська група поки що недостатньо вивчена, кожне нове досліджене поселення становить інтерес. У 1983—1986 рр. Дністро-Дунайською експедицією Інституту археології НАН України було повністю розкопане невелике селище Нагірне IV Ренійського р-ну Одеської обл. з характерними особливостями нової групи пам'яток. До того ж, в Одеській обл. уперше на етулійському поселенні було відкрито житлову будівлю і великі за розмірами господарські споруди.

Селище розташовано за 8 км на північ від с. Нагірне на східному березі оз. Кагул на плоскому майданчику крутого схилу берега за 300 м від води (рис. 1). Розміри майданчика, оточеного боковими ярами, — близько 300 × 300 м. В основному розкопі площею 60 м² було відкрито залишки невеличкого селища, власне, одного двору, до якого входило 12 споруд: житлова будівля, три великі господарські будівлі та 8 господарських ям (рис. 2). Окремі уламки посуду траплялися і на більшій площі,

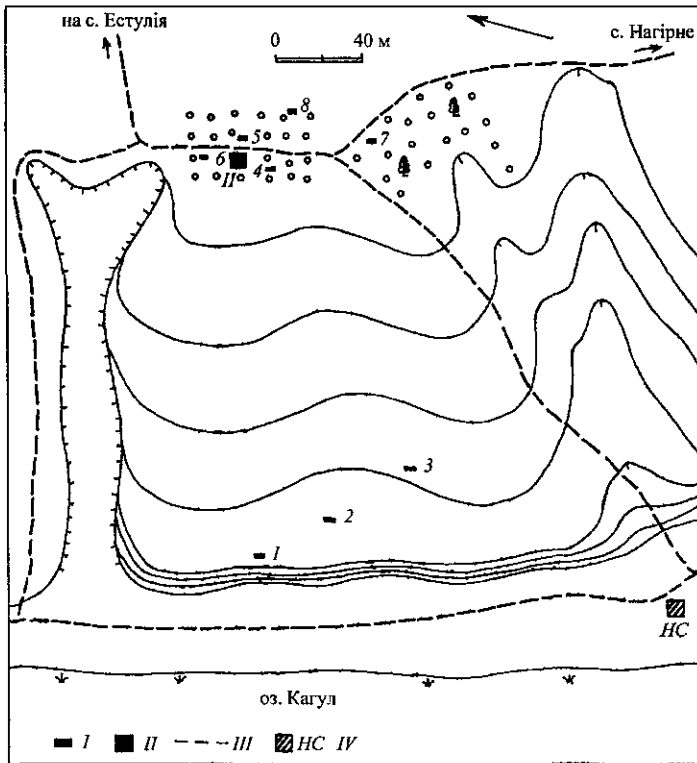

Рис. 1. План поселення Нагірне VI: I — шурфи 1—8; II — основний розкоп; III — ґрунтові дороги; IV — насосна станція

на всьому плоскому майданчику, але розвідковими шурфами та траншеями не вдалося виявити археологічних об'єктів за межами основного розкопу, де культурний шар був найбільш насичений.

Відкриті об'єкти двору були розташовані компактно. Найбільші за розмірами споруди знаходились у північній частині двору і були витягнуті в ряд, спрямований поперек схилу.

Житлова будівля. У центрі ряду збереглися залишки напівземлянкового житла, з'єданого з господарською ямою (рис. 3). Форма житла прямокутна із закругленими кутами, орієнтація північ—південь з дуже незначним відхиленням. Розмір заглибленого котловану житла $2,5 \times 2$ м, заглибленість від давнього рівня 0,5 м і від сучасної поверхні 1 м. Усередині котловану виявлено лише одну центральну стовпову яму. Цей стовп, очевидно, підтримував покрівлю. На деякій відстані від котловану (0,5—0,6 м) на давній поверхні землі збереглися контури ямок від тонких стовпчиків, що оточували котлован. Оскільки в будівлі, крім центрального, слідів інших стовпчиків не виявлено, можливо, згадані стовпчики входили в каркасно-плотову конструкцію стін будівлі. Ці стовпчики окреслювали прямокутник розміром $(4—4,5) \times 3,6$ м. Долівка житла була оточена приступками різної висоти. Невисока приступка завширшки 0,3 м оточувала більшу частину житла. Можливо, приступками служила й площа між котлованом і стовпчиками, що його оточували. Виявлені приступки могли служити полицями для побутових речей, а також лавками.

У південно-східній частині котловану знаходилася вхідна сходинка, що виходила за межі будівлі, розміром $1,0 \times 0,3$ м, заввишки від долівки 0,18 м. Напроти входу в північно-східному кутку будівлі була розташована глиняна піч підковоподібної форми розміром $1,12 \times 1,12$ м, споруджена на материковому останці заввишки 0,4 м. Зберігся частково завал глиняного склепіння печі, а в східній частині — ділянка глиняної стінки заввишки 0,15 м і завтовшки 5 см. Добре зберігся глиняний черинь печі товщиною 2 см. Підстилкою череня служили камені середнього розміру й уламки ліпного горщика, частково реставрованого. Челюсті печі зміцнювали два великі камені, що згодом перемістилися на долівку будівлі. У заповненні печі і на черені були

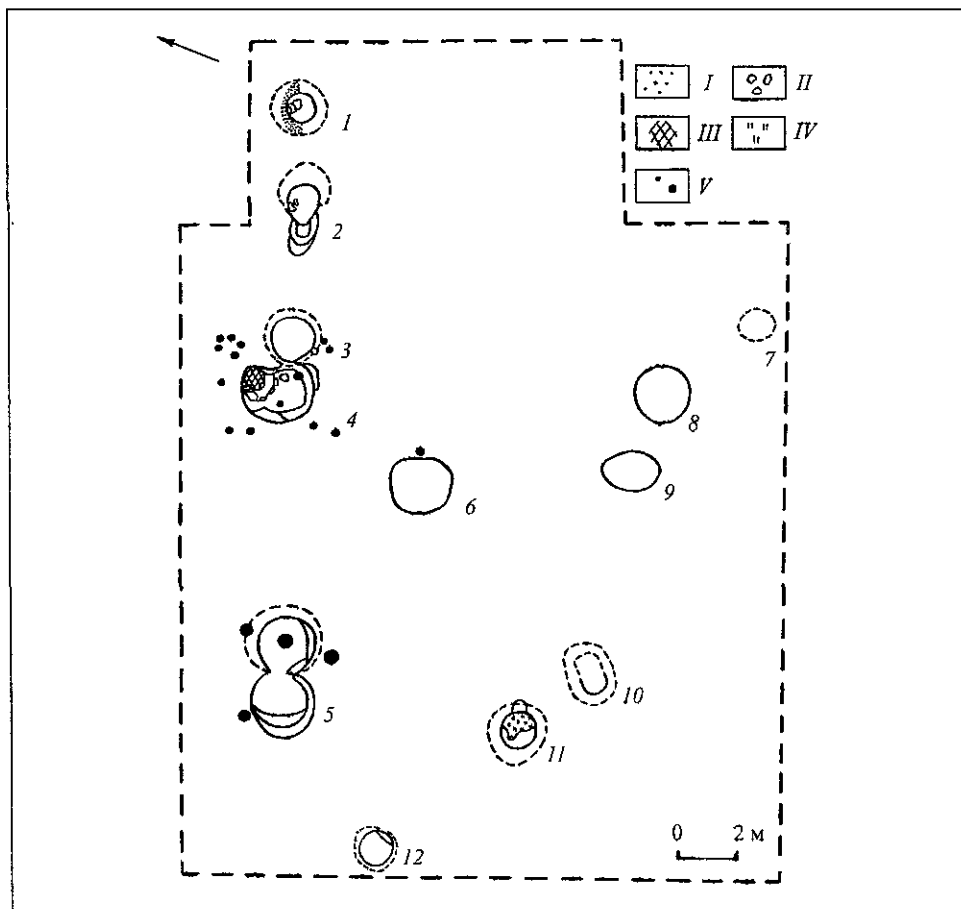

Рис. 2. План основного розкопу із залишками двору: 1, 2 — господарські будівлі III, II; 3 — господарська яма 1; 4 — житло; 5 — господарська будівля I; 6 — яма 2; 7 — яма 3; 8 — яма 4; 9 — яма 5; 10 — яма 6; 11 — яма 7; 12 — яма 8; I — попіль, II — камені; III — черинь печі; IV — обпалена земля; V — стовпові ями

знайдені уламки ліпних горщиків, сіроглиняної гончарної посудини та амфор, у тому числі уламок дна з округлоконічним шипом.

Зі сходу до житла прилягала господарська яма 1 неправильної округлої форми діаметром угорі 1,65 м. У розрізі яма мала дзвоноподібну форму. З боку житла підбою в ямі майже не було, найглибший підбій був викопаний з протилежного східного боку. Діаметр ями по дну становив 2 м, глибина від давньої поверхні 0,55 м, від сучасної — 1,35 м. Упродовж 0,5 м яма стикувалась із житлом, вона була відділена від нього вузькою перегородкою завширшки 0,15 м і такою самою висотою від долівки житла. Очевидно, можна було користуватись ямою безпосередньо із житла. Можливо, і яма, і житло мали спільну покрівлю. Яму, мабуть, також прикривали зверху дерев'яною кришкою. У заповненні ями траплялись уламки ліпних горщиків та амфор. Знайдена нижня частина гончарного чорнолощеного округлобокого горщика на кільцевій ніжці, невеликий плоский точильний камінь.

Господарська будівля 1. Була розташована за 7 м на захід від житла, нижче по схилу берега. Вона складалась із двох з'єднаних між собою ям і мала в цілому вісімкоподібну форму (рис. 4). Можливо, перекриття для обох ям було спільним, а може, і стіни, оскільки навколо ям на давній поверхні землі збереглися контури від стовпових ям. Найвиразніше прослідковуються дві ями з півночі. Їхній діаметр становив 0,3 м, а глибина — 0,75 м. Сліди пожежі — легка золиста земля, що заповнювала ями і куски обмазки з відбитками стеблин очерету — підтверджують існування легкого перекриття. Загалом вся господарська споруда була завдовжки 4,5 м.

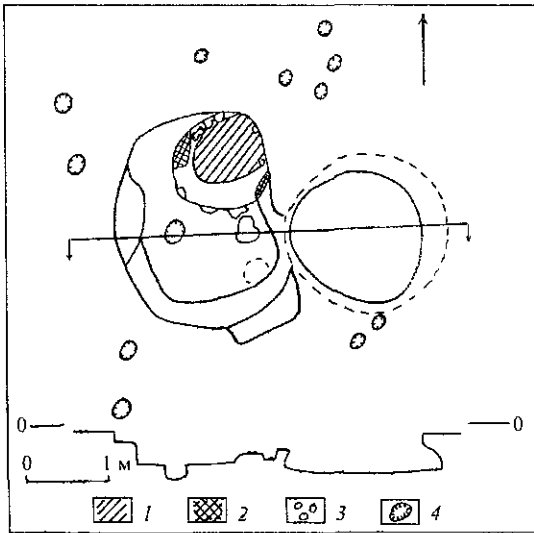

Рис. 3. Напівземлянкове житло з господарською ямою. План і розріз: 1 — черинь печі; 2 — залишки стін печі; 3 — камені; 4 — стовпві ями

Східна яма-сховище мала округлу форму, її діаметр 2,12 м, глибина 1,3 м від давнього рівня. У розрізі біля дна яма мала дзвоноподібну форму, а у верхній частині — циліндричну. Біля південної стінки ями збереглися дві приступки-полиці, викопані в материка. Посередині ями в долівці прослідковано неглибоку круглу яму діаметром 0,4 м. Можливо, це відбиток від предмету, що тут стояв. Близько середини глибини ями в її заповненні зберігся прошарок глини — завал обмазки перекриття.

Основна маса знахідок концентрувалась в ямі-сховищі — кістки тварин, численні уламки від амфор, ліпних посудин і кількох гончарних з лощеною поверхнею. Численність уламків амфор свідчить про зберігання в ямі продуктів в амфорах. Відзначимо у числі знахідок широкі горизонтальні вінця вази або миски, гончарної, з чорною лощеною поверхнею і пролощеним орнаментом, а також нижню частину ліпної конічної миски на піддоні. Серед знахідок — кістяна проколка.

Яма-сховище з'єднувалась із західного боку з вхідною ямою. Остання мала овальну форму, розмір 2,4 × 2,14 м і глибину 0,55 м від давнього рівня. З південно-західного боку ями були дві вхідні сходинок сегментоподібної форми. Верхня сходинок оточувала яму з трьох боків, можливо, виконуючи роль і сходинок, і полиці. Її ширина в середній частині 0,4 м, висота від долівки 0,25 м. Довжина нижньої сходинок 1,9 м, ширина в середній частині — така сама, висота — усього 0,1 м від долівки. Становить інтерес знахідка з південно-західного боку будівлі залізного яко-реподібного ключа, що підтверджує її роль як сховища запасів та інших матеріальних цінностей.

Господарська будівля II. Знаходилася по інший бік від житла за 2 м на північний схід від нього вище по схилу. Форма будівлі також вісімкоподібна; загальна довжина двох з'єднаних ям 2,4 м (рис. 5). Основною частиною будівлі була яма-сховище, у плані грушоподібна розміром, 1,44 × 1,1 м, завглибшки від давнього рівня 1,04 м. У розрізі форма дзвоноподібна, у верхній частині — циліндрична. Дно ями в плані було круглим, діаметр 2,08 м. Біля північно-західної стінки ями у заповненні біля дна виявлено кілька обпалених каменів. Останні звалилися в яму з давньої поверхні і, можливо, походили від вогнища, розташованого біля ями. З південно-західного боку яма-сховище з'єднувалась з вхідною ямою овальної форми і розміром 1,6 × 1,04 м. Три вхідні сходинок мали напівовальну форму і ширину близько 0,3 м.

Будівля, особливо яма-сховище, була заповнена сірою золистою землею від згорілого легкого перекриття, що мало глиняну обмазку, про що свідчать куски печини з відбитками дерев'яних конструкцій. Не виключено, що обидві ями були частинами більшої господарської будівлі, що мала вогнище. У заповненні будівлі II знайдено численні кістки тварин і уламків глиняного посуду, здебільшого грубих ліпних горщиків, дещо менших від амфор. Зазначимо знахідку горщика біконічної форми, частину гончарного чорнолощеного глека також біконічної форми, циліндричне горло червоноглиняного глека.

Господарська будівля III. Це крайній верхній по схилу об'єкт поганої збереженості у північному ряді будівель. Будівля розташована за 1 м на північний схід від будівлі II. Збереглася господарська яма, що мала в плані округлу форму, у розрізі — дзвоноподібну біля дна і циліндричну вгорі (рис. 2, 1). Діаметр ями вгорі становив 1,9 м, по дну 1,9—2,0 м, глибина від давньої поверхні — 1,25 м. На давній поверхні землі біля північної стінки ями прослідковано золистий прошарок, що прилягав до

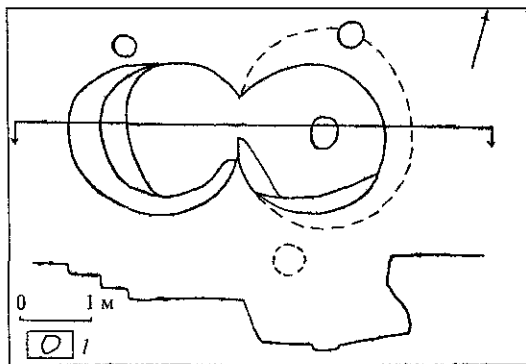

Рис. 4. Господарська будівля I. План і розріз: 1 — ями

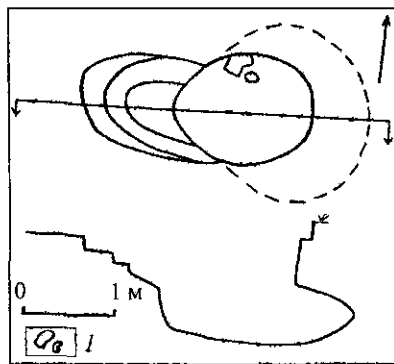

Рис. 5. Господарська будівля II. План і розріз: 1 — камені

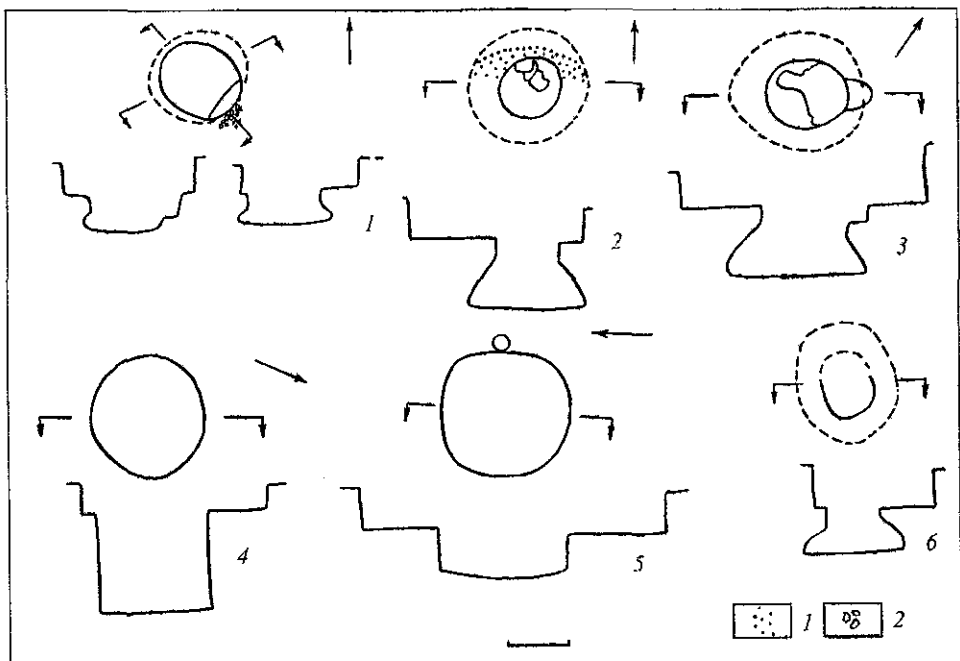

Рис. 6. Господарські ями-сховища 8, 7, 4, 2, 6 (1, 3—6) та ями господарської будівлі III (2): 1 — попіл; 2 — камені

ями, розміром $2,4 \times 0,5$ м завтовшки 0,2 м. Біля цієї самої стінки ями у верхній частині її заповнення лежало три камені середніх розмірів зі слідами обпалення від кам'яного вогнища, що згодом звалилися в яму. Остання була заповнена темною землею з домішкою попелу, в якій траплялись окремі камені. У заповненні ями знайдено три уламки жорен, точильний камінь, куски глиняної обмазки, іноді з рівною поверхнею; один уламок зберіг сліди плетіння.

Знайдено кістку тварин й уламки посуду, ліпного, гончарного та амфорного. З числа ліпних уламків відзначимо вінця миски-кришки горщика з шорсткою поверхнею. Гончарний посуд — дно на кільцевій ніжці з лощеною поверхнею та три уламки широких горизонтальних вінець миски чи вази. Уламки амфор — від стінок, ручок та ніжки на кільцеподібному піддоні. Значна кількість знахідок походить з придонної частини ями. Знахідки в ямі знарядь праці, а поруч з ямою — сліди вогнища, золистої плями, кусків глиняної обмазки дають змогу припустити, що ця яма, як й інші у північному ряді, була частиною якоїсь більшої господарської споруди, що мала перекриття.

У південній частині двору були розташовані сім господарських ям (рис. 2, б), які, можливо, були споруджені додатково до великих господарських споруд північного ряду в міру господарських потреб. Дані про форму, розміри та конструкцію ям зведено у табл. 1.

Досліджені у розкопці об'єкти складали в цілому, очевидно, один двір сімейного колективу, можливо, малої сім'ї, судячи з одного житла. Двір був обмежений з півночі житлом і трьома великими господарськими будівлями, а з півдня — рядом менших господарських ям. Середина двору лишалася вільною, тільки в центрі знаходилася одна яма (рис. 2). Житло з масивною піччю, очевидно, було основним місцем готування їжі для сім'ї.

Господарські будівлі мали складну будову. Золистий шар, куски обмазки з відбитками конструкцій, в окремих випадках стовпові ями, — усе дає змогу припустити в їхній конструкції наявність перекриття, а може, і легких стін. Це створювало додаткову площу навколо ям-сховищ на взірць сучасних погребів. Деякі ями-сховища будівель мали вхідну частину зі сходинок, а також невеликі вогнища. Судячи зі знахідок, у будівлях зберігали м'ясні та інші їстівні продукти, які розміщували на полицях і на дні ям в посудинах — амфорах, глеках, горщиках. У будівлях зберігались і знаряддя праці — жорна, лошила та ін. Про цінність майна, що зберігалось, свідчить знахідка ключа біля стіни будівлі I. Великі розміри будівель і знахідки знарядь праці свідчать про проведення в них господарських робіт. Не виключається використання будівель і для ночівлі.

Інші ями, розташовані на південь від описаних будівель, були меншого розміру й простішої будови (табл. 1). Три ями мали в розрізі дзвоноподібну форму і вхідні

Таблиця 1. Характеристика конструкції ям

Номер ями	Форма		Глибина, м		Діаметр, м		Деталі конструкції	Заповнення
	вгорі	по дну	від сучасної поверхні	від давньої поверхні	вгорі	по дну		
2*	Округла	Циліндрична	1,45	0,75	2,2		Біла стіни — стовпова яма	Попіл, кістки тварин, уламок амфори
3	Овальна		0,5		1 × 1,2		—	Керамічні шлаки, кістки тварин, уламки посуду
4	Округла	Циліндрична	2,15	1,6	2,0		—	Шари глини, кістки тварин, уламки посуду, керамічний жетон та розтиральник, на дні — шар соломи проса
5	Овальна	Те саме	1,3	0,75	1,8 × 1,3		—	На дні — череп коня, уламки амфори, горщика
6	"	Дзвоноподібна	1,4	0,7	0,9	1,5	—	Кістки тварин, уламки посуду
7	"	Те саме	1,86	1,18	2,2	1,3	Вхідна сходинок, сліди обпалу	Те саме
8	"	"	1,2	0,6	1,4	1,5	Вхідна сходинок	Кістки тварин, уламки посуду, печина з відбитками стеблин, залізни шлаки

* Яму 1 описано разом із житлом.

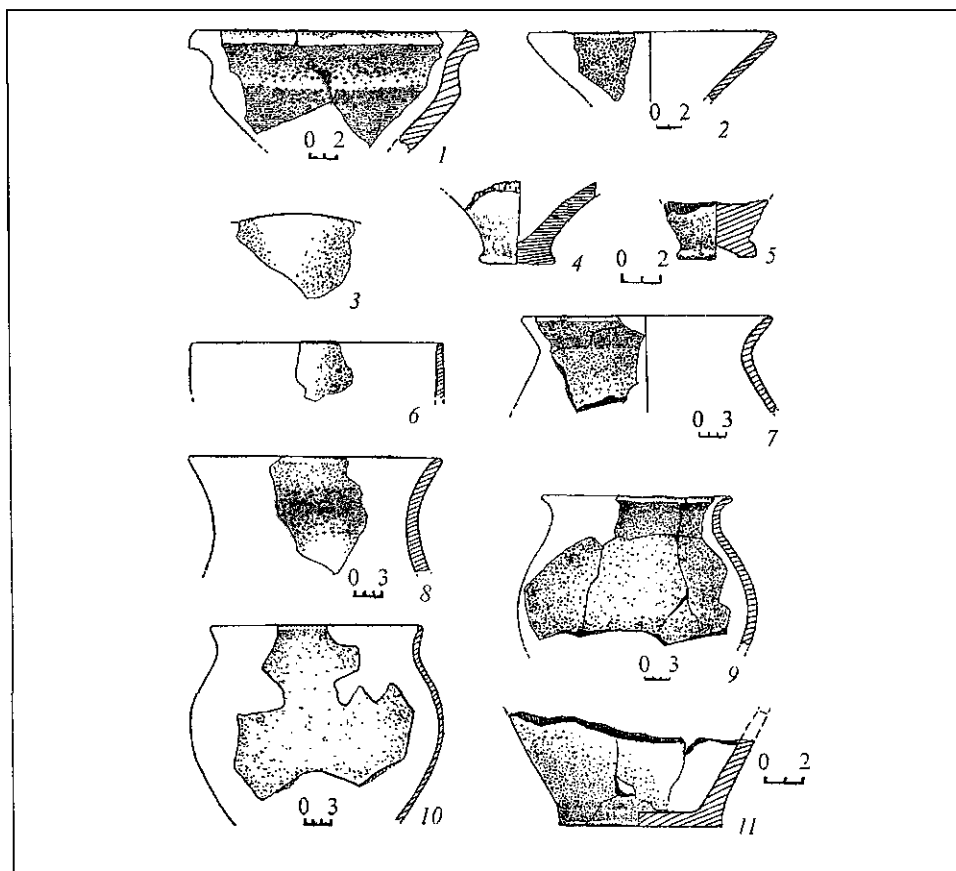

Рис. 7. Ліпний посуд: 1, 2, 4, 5 — уламки мисок; 3 — уламок диска; 6—11 — частини горщиків

сходинки. Останні ями були в розрізі циліндричні. Знахідки в деяких з ям кусків глиняної обмазки, шарів глини й попелу (від перекриття, що згоріло і завалилося в яму), а біля однієї з ям — стовпової ями, свідчать, що й невеликі ями-сховища мали перекриття. У менших ямах також зберігалися запаси, знаряддя праці і предмети, пов'язані з господарською діяльністю. В одній з ям дно було застелено солом'яною просою для запобігання псуванню продуктів від вологості. З цієї самою метою було обпалено дно в іншій ямі.

Керамічний матеріал, здобутий в селищі, — фрагментарний, він представлений 1692 уламками, деякі посудини вдалося реставрувати частково. Склад кераміки наведено в табл. 2. Найчисленнішу групу (51,24 %) складає ліпний посуд, здебільшого грубо виготовлений, з домішкою шамоту в глині, з горбкуватою поверхнею бурого або сірого кольору. Наскільки можна судити з уламків, за формою посуд був кількох видів.

Кухонні горщики — з масивними, дещо профільованими денцями. Вінця прямі або відігнуті різної висоти. За формою тулуба траплялися два типи горщиків: округлободі та біконічні.

Частково реставровано два великі округлободі горщики. Один з них походить із підстилки під черенем печі житла. Бочки горщика дуже опуклі, шийка циліндрична, вінця відігнуті із закругленими краями. Діаметр вінець 25, боків — 32 см. Форма горщика (рис. 7, 9) наслідує форму пізньоримських гончарних горщиків. Інший опуклободі горщик знайдено в східній частині поселення в розвідковій траншеї. Посудина широкогорла, з прямими вінцями й округлими бочками. Діаметр вінець 25, боків — 30 см. Горщик за формою (рис. 7, 10) відображає пізньоскіфську традицію⁸. Цю саму традицію відображають уламки горщиків з лійкоподібними вінцями (рис. 7, 8). На підставі форми деяких уламків вінець можна припустити біконічну форму горщиків. Плічка цих посудин розширюються майже горизонтально, що дає змогу припустити

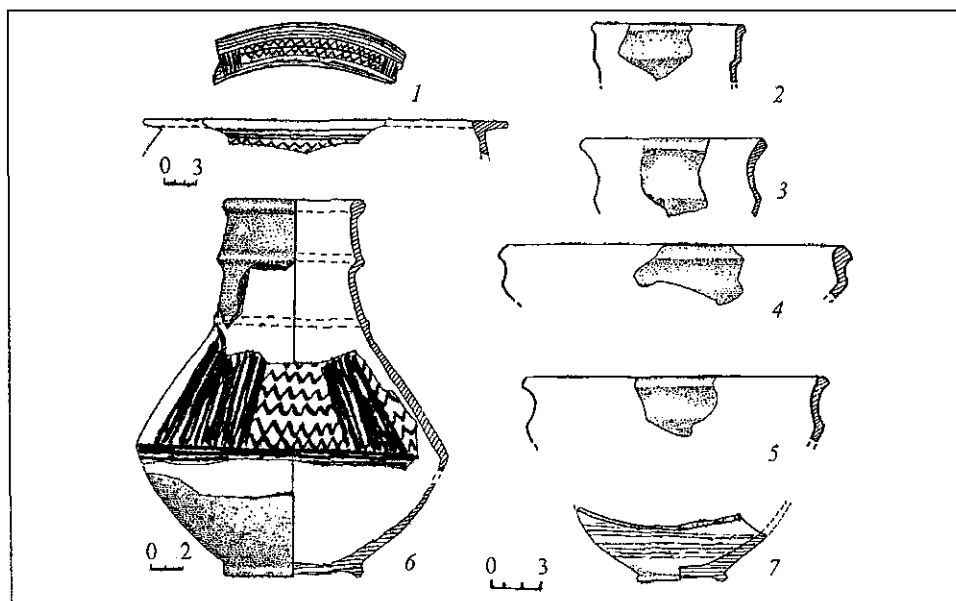

Рис. 8. Гончарний посуд: 1 — уламок віняча вази або миски; 2 — уламок горла глека; 3—5 — частини мисок; 6 — глек; 7 — дно посудини

їх біконічну форму (рис. 7, 7). Біконічні горщики відображують традицію північних лісостепових культур.

Ліпні миски виготовлені старанніше, ніж горщики, вони тонкостінніші, з рівнішою поверхнею. За профілем бочків миски становлять два типи: конусоподібні та біконічні. Миски або миски-кришки — конусоподібної форми, з горизонтальним або закрутленим краєм, на кільцевій ніжці або плоскій підставці. Діаметр вінець — 18 см. Уламки мисок походять із господарських будівель I, III і культурного шару (рис. 7, 2, 4, 5). Конусоподібні миски належать до посуду, що має пізньоскіфські традиції. Біконічні миски відкритого типу мали діаметр вінець 14—18, бочків — 13—17 см

Таблиця 2. Знахідки кераміки в об'єктах селища

Місце знахідки	Керамічний матеріал			
	Ліпний	Гончарний з шорсткою поверхнею	Гончарний з лощеною поверхнею	Амфорний
Долівка, заповнення житла	343	—	3	21
Піч житла	9	—	1	6
Господарська будівля I	13	—	4	77
Господарська будівля II	155	1	21	87
Господарська будівля III	31	1	4	17
Яма 1	15	—	4	10
Яма 2	—	—	—	1
Яма 3	3	—	1	2
Яма 4	2	—	—	2
Яма 5	1	—	—	1
Яма 6	1	—	—	—
Яма 7	2	—	—	15
Яма 8	35	—	—	15
Культурний шар	567	3	96	434
Усього 1692	867	5	134	686
100 %	51,24 %	0,3 %	7,92 %	40,54 %

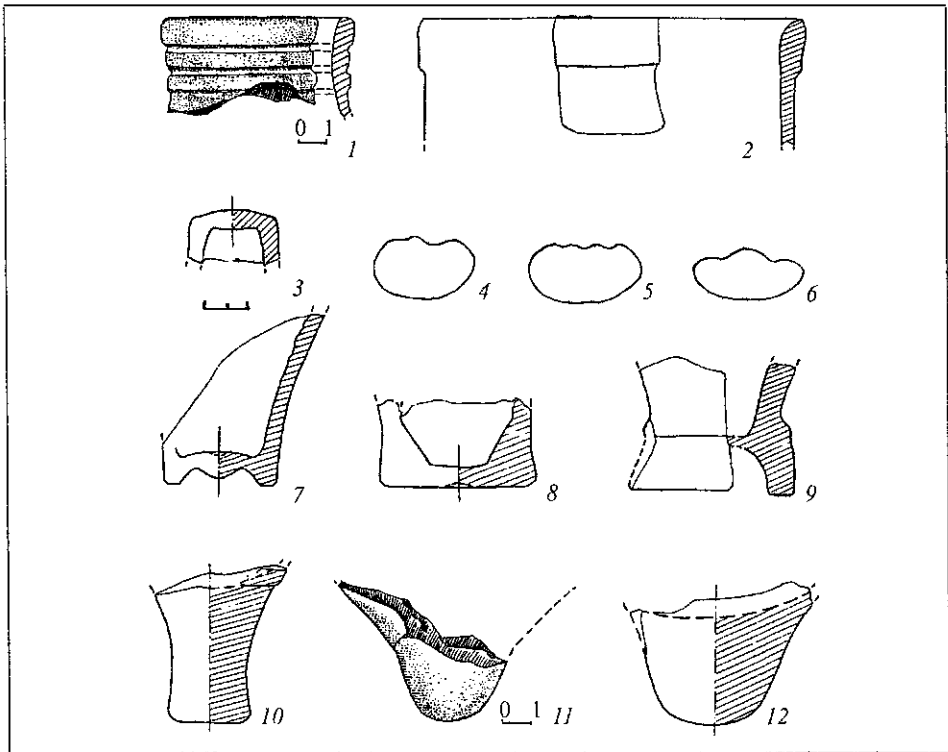

Рис. 9. Уламки червоноглиняного посуду (1, 3) і амфор (2, 4—12)

(рис. 7, 1). Їхні уламки походять із господарської будівлі III і культурного шару. Біконічні миски відображують традицію лісостепових культур.

На селищі знайдено два уламки глиняних дисків, один з яких походить з долівки житла. Діаметр виробу близько 18 см (рис. 7, 3). Диск також відображує північну лісостепову традицію.

Невелику кількість складають уламки сіроглиняного гончарного посуду. Кухонні горщики з шорсткою поверхнею пізноримського типу представлені на селищі всього п'ятьма уламками (господарська споруда III і культурний шар). Деяко більше знайдено столового посуду з лощеною поверхнею, але теж небагато (7,92 %). Судячи з уламків, це були миски середнього розміру, глеки та великі миски або вази. Сіроглиняні біконічні миски відкритого типу мали відігнуті стовщені вінця й кільцеві ніжки (рис. 8, 3—5). Діаметр вінця 16—24 см.

Уламки походять із заповнення житла і культурного шару. Аналогії мискам відомі в пізньоантичній і черняхівській культурах. В ямі 1 знайдено нижню частину чорнолощеної гончарної круглобокої посудини на кільцевій ніжці (рис. 8, 7). Глеки одноручні, широкогорлі (діаметр горла близько 10 см), іноді під вінцями профільовані у вигляді уступу (рис. 8, 2). На дні господарської споруди II знайдено уламки, з яких майже повністю реставровано глек — біконічний, з широким циліндричним горлом (рис. 8, 6). Дно мало низьку кільцеву ніжку. Поверхня чорна, укрита в одних місцях суцільним лощенням, в інших — пролощеним орнаментом. Горло прикрашено рельєфним валиком, плечі — зигзагоподібним пролощеним орнаментом. Висота глека — близько 24 см, діаметр горла 7,5, боків — 20, дна — 8,5 см. Прослідковано місце прикріплення ручки. Відомі аналогії для глека в черняхівській культурі.

У заповненні господарських будівель I та III знайдено чотири уламки широких горизонтальних вінців однієї гончарної посудини — великої миски або вази з чорною поверхнею, прикрашеною пролощеним орнаментом — горизонтальними, вертикальними та зигзагоподібними лініями (рис. 8, 1). Діаметр вінця близько 23 см. Миски та вази з широкими горизонтальними вінцями відомі в пізньоантичній та черняхівській кераміці.

Трапилися поодинокі уламки червоноглиняної гончарної кераміки, деякі зберегли сліди тьмяного лаку. Із господарської споруди II походить широке циліндричне

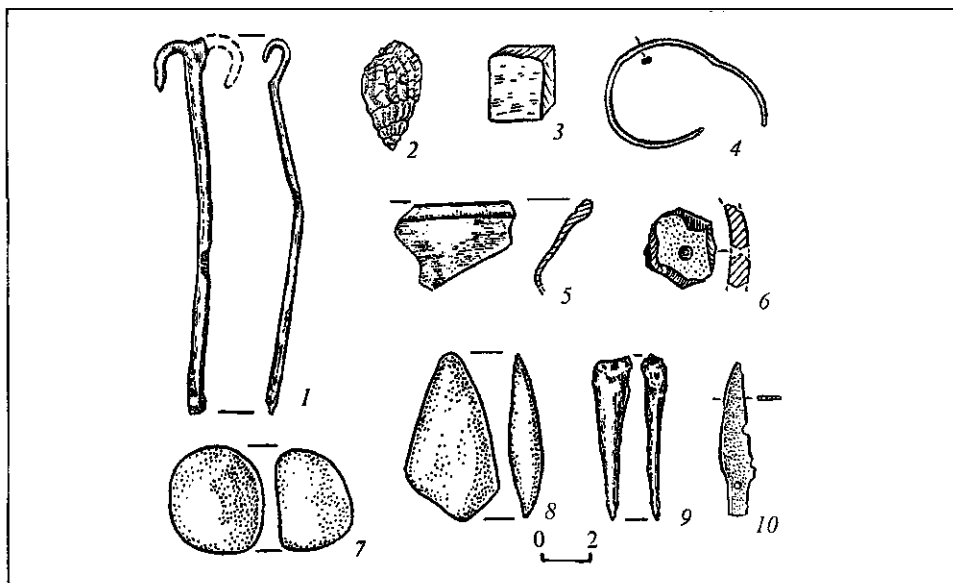

Рис. 10. Предмети побуту, знаряддя праці, прикраси: 1, 10 — залізні ключ та бритва; 2 — підвіска з черепашки; 3 — кувик із кременю; 4 — бронзовий деформований браслет; 5 — уламок скляної посудини; 6 — заготовки прясла із стінки амфори; 7, 8 — кам'яні розтиральник та лошило; 9 — кістяна проколка

горло глека діаметром 6 см, прикрашене борозенками (рис. 9, 1). У культурному шарі знайдено верхівку кришки діаметром 3,5 см (рис. 9, 3), а також два біконічні бочки й кільцеву ніжку посуду із тьмяним червоним лаком.

Червоноглиняний посуд, а можливо, і гончарний сіроглиняний, представлений нечисленними знахідками, був довізним.

Численнішу групу довізних виробів складають амфори (знайдені в уламках — 40,54 % загальної кількості). Амфори частково вузькогорлі, світлоглиняні, часом з сірим відтінком і домішками чорних мінеральних часточок, а також широкогорлі червоноглиняні. Поверхня амфор гладенька або жолобчаста, трапляється покриття світлим ангобом. Ручки в розрізі округлі, овальні або сплюснені, зовні профільовані плавними жолобками (рис. 9, 4—6), належать до пізньоримських типів. Конусо-подібні денця на кільцевих підставках (рис. 9, 7, 9) — від струнких амфор інкерманського типу, в яких іноді бувають денця у вигляді конічного моноліту (рис. 9, 10). Аналогією може служити амфора з Холодного Яру⁹. Округлі денця амфор, що закінчуються округлоконічними шипами (рис. 9, 11, 12), належали широкогорлим пізньоримським амфорам (рис. 9, 2) типу знайдених у Тірі. Ручку амфори зі слідами стертості, що походить з ями 4, використовували як розтиральник. Знайдено заготовку прясла, виготовлену із стінки амфори, прямокутної форми з отвором (рис. 10, 6). Інший виріб із стінки амфори неправильної округлої форми міг бути також заготовкою прясла або гральним жетоном.

Знайдено нечисленні предмети, виготовлені з металу, каменю, кістки, скла. Залізні вироби: якореподібний ключ з петелькою на кінці (рис. 10, 1), бритва (рис. 10, 10); браслет, виготовлений із бронзового прута, напівкруглий в розрізі, деформований, з розімкненими кінцями (рис. 10, 4); кілька виробів з каменю: уламки жорен з туфу зі слідами роботи, розтиральник округлої форми, також зі слідами роботи (рис. 10, 7), уламок точильного каменю з пісковика, невеликий плоский камінь — лошило (рис. 10, 8). Виявлено кістяну проколку (рис. 10, 9), уламок конусоподібної чарки з прозорого темно-фіолетового скла (рис. 10, 5).

Більша частина розглянутого матеріалу вписується в рамки III—IV ст. Уточнити час існування селища дає змогу амфорний матеріал. Амфори інкерманського типу датуються IV ст.¹⁰ До того самого часу належать амфори з Тірі¹¹, аналогічні амфорам з Нагірного. Час існування селища підтверджується також археомагнітним дослідженням, здійсненим Г.Ф. Загнієм у 1884 р. Піч житла була ним датована серединою IV ст.

Селище Нагірне VI, незважаючи на невеликий обсяг знахідок, дає деяке уявлення про характер господарства мешканців. Уламки посуду з відбитками соломин, полови і зерновок проса звичайного, знахідки соломи й зерновки проса на дні господарської ями 4¹² відображують заняття землеробством. З оборітком злаків пов'язані уламки жорен і розтиральник. В одній з посудин зберігся осадок у вигляді аморфної світло-сірої маси, можливо борошна. Про склад приселищного стада дають уявлення кістки бика, дрібної рогатої худоби, свині, коня, а про заняття полюванням свідчать кістки оленя благородного¹³. Кістки риби — свідчення промислу рибальства. Деякі знахідки (залізні шлаки і заготовки прясел) відображують існування у мешканців домашніх ремесел. Нечисленні знахідки гончарного посуду не дають змоги стверджувати про існування гончарного ремесла. Переважаючий ліпний посуд, певно, виготовляли також домашнім способом. Мешканці селища підтримували різносторонні торговельні зв'язки, що були наслідком не стільки високого рівня економічного розвитку, скільки розташування селища поблизу торговельних шляхів. Зокрема, селище знаходилося неподалік городища Орловка на південному краю оз. Кагул. Городище було передмістям укріплення римського міста Новіодун на правому березі Дунаю¹⁴, від якого розходилися торговельні шляхи. Деякі з них вели на північ у Подністров'я — до міста Тіри та поселення Комарів, де існувала склоробна майстерня¹⁵. З Тіри мешканці Нагірного VI одержували, принаймні частково, амфори з вином та олією, червоноглиняний та сіроглиняний посуд. Деякі сіроглиняні гончарні миски з коротким різко ребристим плечиком характерні саме для Північного Причорномор'я. Серед виробів склоробної майстерні Комарова відомі чарки, аналогічні чарці з Нагірного VI, можливо, привізної з Комарова.

Мешканці села підтримували контакти і з черняхівським населенням, що з'явилося в Буджаку, за О.В. Гудковою, у IV ст., що відображують деякі знахідки. До них, можливо, належать уламки кухонних горщиків, гончарних, з шорсткою поверхнею, лощені глеки та деякі миски або вази. Часом ліпні посудини наслідували черняхівські кружалні (горщик, миски). З черняхівською культурою зближують і такі предмети селища, як жорна з туфу, залізний якореподібний ключ, бритва. Про культурні зв'язки мешканців селища з населенням черняхівської культури свідчать вісімкоподібні господарські будівлі. Подібні спарені вісімкоподібні ями відомі на черняхівських поселеннях Сокіл та Хлопків¹⁶.

Селище поповнює групу поки що слабо вивчених поселень етулійського типу, маючи такі особливості, як невеликі розміри селища, напівземлянкове житло з глиняною піччю, численні господарські ями, переважання ліпного посуду з елементами пізньоскіфських та лісостепових форм, численність амфорного посуду.

Як згадувалося, відсутність місцевої підоснови етулійським пам'яткам та наявність в їх культурі аналогій з пам'ятками Лісостепу привела певних дослідників до думки, що «етулійці» є переселенцями з Лісостепу. О.В. Гудкова провела докладний порівняльний аналіз культури етулійських поселень та лісостепових і виявила спільні риси в культурах пшеворській, волино-подільській, пізньозарубинецькій, ранньокіївській, черняхівській верхів'їв Дністра й Західного Бугу, відзначаючи сильний «струмінь» пізньозарубинецької культури¹⁷. Автори, що припускали переселення груп населення з Лісостепу, не уточнювали область, звідки це населення прийшло. Спробуємо відповісти на це питання.

Виходячи з того що етулійська група пам'яток веде свій початок з межі II—III ст., припускаємо, що в Буджак прийшли нові групи населення з області пізньозарубинецької культури Середнього Подніпров'я. Якби це населення прийшло з Подністров'я, у його кераміці було б більше пшеворських елементів. Адже в кераміці волино-подільської групи I—II ст. пшеворський посуд становив близько 50%. В етулійській кераміці пшеворський елемент незначний, а вельбарський — зовсім відсутній. Тому навряд чи етулійська група проникла з північного заходу. Натомість в етулійській кераміці виразний пізньоскіфський елемент, як і в пізньозарубинецькій.

У пізньозарубинецьку епоху I—II ст. спостерігаються значні міграції. Дослідники зазначали розселення племен пізньозарубинецької культури на Південний Буг, у Подесення, навіть до Сіверського Дінця. Проте майже не згадується розселення пізньозарубинецьких племен на південь. Ще в класичний зарубинецький час відомі зарубинецькі елементи на пізньоскіфських городищах нижнього Дніпра. Отже, шлях Дніпром на південь був відомий зарубинецькому населенню здавна. Рух на південь

відбувався і в II ст. Відомі пам'ятки з елементами пізньозарубинецької культури на Орелі (Йосипівка), у Надпоріжжі (Кічкач). Групи пізньозарубинецького населення могли просунутись і далі Дніпром на південь, досягнувши Північно-Західного Причорномор'я і поклавши початок етулійській групі. Звісно, за тривалий час III—IV ст. культура у них змінилася, як і на всій території поширення пізньозарубинецької культури в Середньому Подніпров'ї. У Буджаку нащадки переселенців зазнали впливу з боку пізньоантичної й черняхівської культур, про що вже згадувалося. Що ж залишилось в етулійській групі від пізньозарубинецької епохи? Певні елементи в домобудівництві, поховальному обряді та кераміці. Головне, як нам здається, — в особливостях господарства і соціальної організації.

Для етулійської групи дуже характерні невеликі, навіть мініатюрні, селища. На досліджених селищах виявлено один, два, три і найбільше — чотири житла, незважаючи на широку розкрити площу новобудовними експедиціями. Великі поселення з тривалою осідлистю, які існували в інших синхронних культурах, в етулійській групі поки що невідомі. Такі самі невеликі й навіть мініатюрні селища-садиби відомі в пізньозарубинецьку епоху. Належали вони сім'ям — великим і малим¹⁸. Пов'язані подібні невеликі селища з рухомістю населення в період міграцій і з екстенсивним характером землеробства. Навколишню ділянку використовували до її повного виснаження, а після цього, щоб забезпечити мешканців селища потрібними продуктами землеробства, переходили в інше місце. При цьому новоутворені сім'ї відокремлювалися територіально в самостійні господарства. Така господарська система й соціальна організація зберігалася в етулійській групі тривалий час, як свідчить селище Нагірне VI, що належить до IV ст. — пізнього етапу цих пам'яток.

Розглянуті матеріали дають підставу припускати, що досліджене селище належало нащадкам групи пізньозарубинецького (венедського) населення, що прийшло з Середнього Подніпров'я в Нижнє Подунав'я.

¹ Щербакіова Т.А. Памятники поздне римского времени в Буджакской степи // Тез. докл. XVIII конф. ИА АН УССР. — Днепропетровск, 1980. — С. 152.

² Щербакіова Т.А. Жилье и хозяйственные сооружения на поселениях поздне римского времени в зоне Буджакской степи // Днестро-Дунайское междуречье в I — начале II тыс. н. э. — Киев, 1987. — С. 57—58.

³ Гудікова А.В. Группа венедов в низовьях Дуная // VI Междунар. конгр. славян. археологии: Тез. докл. сов. делегации. — М., 1990. — С. 20—23.

⁴ Баран В.Д. Истоки раннеславянских культур Восточной Европы в свете ретроспективного анализа // Славяне Юго-Восточной Европы в предгосударственный период. — Киев, 1990. — С. 260.

⁵ Винокур И.С. Об экономических и культурных контактах населения Лесостепи и Нижнего Днестра II—IV вв. н. э. // Проблемы истории и археологии Нижнего Поднестровья: Тез. докл. и сообщ. науч.-практ. истор.-археол. конф. — Белгород-Днестровский, 1990. — С. 20—22.

⁶ Нумерація ям і господарських будівель у польовій документації: яма 1 — № 2 1984 р.; яма 2 — № 11 1986 р.; яма 3 — № 8 1986 р.; яма 4 — № 3 1984 р.; яма 5 — № 12 1986 р.; яма 6 — № 1 1983 р.; яма 7 — № 4 1984 р.; яма 8 — № 10 1986 р.; господарська будівля I—II ями № 6, 7 1985 р.; господарська будівля II — I, яма № 5 1985 р.; господарська будівля III — яма № 9 1986 р.

⁷ У літературі висловлювалося припущення, що господарські будівлі могли використовувати як тимчасове житло: Рафалович І.А. Славяне VI—IX веков в Молдавии. — Кишинев, 1972. — С. 89.

⁸ Можна було б пояснити наявність скіфських форм запозиченням їх у місцевих пізніх скіфів, що доживали у Буджаку до початку III ст. Запозичення форм ліпного посуду, що не є предметом торгівлі, супроводжується особистим контактом населення. Останній відбивається у домобудівництві і поховальному обряді. Проте вони різні в пізніх скіфів і в етулійській групі. Можливе інше пояснення — пізньоскіфські форми потрапили в етулійську групу разом з пізньозарубинецьким посудом, який відображує пізньоскіфську традицію.

⁹ Кропоткін В.В. Римские импортные изделия в Восточной Европе. Археология СССР // САИ. — 1970. — Вып. Д1-27. — С. 61. — Рис. 31, 4.

¹⁰ Шукин М.Б. Вопросы хронологии черняховской культуры и находки амфор // СА. — 1968. — 2. — С. 42; Шелов Б.Д. Узкогорлые светлоглиняные амфоры первых веков нашей эры. Классификация и хронология // КС ИА АН СССР. — 1978. — 156. — С. 19. — Рис. 10.

¹¹ Кравченко Н.М., Корусова В.Н. Деякі риси матеріальної культури пізньоримської Тіри // Археологія. — 1975. — № 18. — С. 24—27. — Рис. 5, 4.

¹² За даними палеоботанічних досліджень д-ра біол. наук Г.О. Пашкевич.

¹³ За визначенням канд. біол. наук Н.і. Білан.

¹⁴ Колосковская Ю.К. Проблема «Рим и варвары» в советской историографии античности последних десятилетий // ВДИ. — 1980. — № 3.

¹⁵ Серед виробів майстерні трапляються конічні чарки зі стовщеним краєм: Смішко М.Ю. Поселення III—IV ст. н. е. зі слідами скляного виробництва біля с. Комарів Чернівецької області // МДАПВ. — 1964. — 5. — С. 75—77. — Табл. III; Щипова Ю.Л. Мастерская по производству стекла у с. Комарово (III—IV вв.) // СА. — 1978. — 3. — С. 230—242. — Рис. 1, 2—8.

¹⁶ Вакуленко Л.В., Приходнюк О.М. Славянские поселения I тыс. н. э. у с. Сокол на Среднем Днестре. — Киев, 1984. — С. 34—37; Некрасова Г.М. Поселення черняхівської культури Хлопків I на Київщині // Археологія. — 1988. — 62. — С. 70. — Рис. 2, 1, 5, 7, 10.

¹⁷ Гудкова О.В. Указ. соч. — С. 22.

¹⁸ Обломский А.М., Тертиловский Р.В., Петриускас О.В. Распад зарубинецкой культуры и его социально-экономические и идеологические причины. — Киев. — Препр. (Ин-т археологии АН УРСР, 1990). — С. 17—19.

Одержано 14.01.96 р.

А.Т. Смиленко

ПОСЕЛЕНИЕ ЭТУЛИЙСКОГО ТИПА В ПОДУНАВЬЕ

Поселение Нагорное пополняет еще мало изученную группу памятников этулийского типа Подунавья. Этот небольшой поселок, исследованный Днестро-Дунайской экспедицией ИА НАН Украины в 1983—1986 гг., включал в себя жилище, три большие хозяйственные постройки и семь хозяйственных ям-хранилищ. Жилище — полуземлянка с глиняной печью, полками и лавками у стен. Две хозяйственные постройки 8-образной формы в виде двух спаренных ям имели перекрытие и входные ступени к ямам. Среди находок на поселке преобладает грубая лепная посуда и обнаружено почти такое же количество обломков амфор позднеримского времени. Встречались некоторое количество обломков гончарной посуды, красноглиняной и сероглиняной, возможно привозной, мелкие предметы быта. Среди лепных сосудов отмечаются находки позднескифского типа, имеющие аналогии в поселениях Лесостепи.

Поселок датируется по амфорам и археомангнитным методом IV в. н. э. Местной подосновы культура не имеет. Существует предположение о приходе к Дунаю группы лесостепного населения, скорее всего познезарубинецких (венедских) племен, потомками которых были обитатели поселка.

А.Т. Smilenko

THE SETTLEMENT OF ETULIAN TYPE IN THE DANUBE REGION

The settlement of Nagornoye supplements the not enough studied group of Etulian type sites in the Danube region. This small village, investigated by the Dniester-Danube expedition of the Institute of Archaeology of the Ukrainian National Academy of Sciences in 1983—1986, includes a dwelling, three large household buildings, and seven household pits using as a storeplace. The dwelling is a half pit-house with a clay stove, shelves and benches at the walls. Two household buildings had a shape as a figure of eight in the construction of two joint pits. They had a cover and below stairs to the pits. Among the finds, the coarse handmade pottery predominates in the settlement. The fragments of amphorae of the Roman time were found almost in the same quantity. There also have been excavated some fragments of wheeling red clay and gray clay pottery, probably imported, and small things of everyday life. Among the handmade vassals, there are some fragments of the Late Scythian type and ones having the analogies in the forest - steppe zone.

The settlement dates from the 4th century AD by the amphorae and the archaeomagnetic dating. The culture is not of local origin. It is intended, that the group of forest-steppe population came to the Danube region. Approximately, it was a group of tribes of the late Zarubinecskaya culture (venedi), the descendants of which were the inhabitants of the settlement.